

۲۱.۰۹۹۲
۱۴.۰۲.۰۰

مطالعات قرآنی معاصر در غرب

رویکردی انتقادی به جریان‌های تجدیدنظر طلب و شکاکیت نوین

www.ketab.ir

تألیف

دکتر سعید شفیعی

استادیار دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۱۰۴۰۳

شماره انتشار ۴۱۹۲

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	شفیعی، سعید، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور	مطالعات قرآنی معاصر در غرب: رویکردی انتقادی به جریان‌های تجدیدنظرطلب و شکاکیت نوین/ تألیف سعید شفیی.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۱۷۰ ص.
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۱۹۲.
شابک	978-964-03-0045-9
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
عنوان دیگر	رویکردی انتقادی به جریان‌های تجدیدنظرطلب و شکاکیت نوین.
موضوع	قرآن -- تحقیق
موضوع	Qur'an - Research
موضوع	قرآن -- بررسی و شناخت
موضوع	Qur'an - Surveys
موضوع	قرآن -- تاریخ
موضوع	Qur'an - History
موضوع	قرآن -- مسائل لغوی -- تحقیق
موضوع	Qur'an - Language, Style - Research
شناسه افزوده	University of Tehran. Press. مؤسسه انتشارات.
رده‌بندی کنگره	BP ۶۵۰
رده‌بندی دیوبی	۶۲۰
شماره کتابشناسی ملی	۶۲۰۱۳۹۶

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.
(این کتاب با کاغذ حمایتی به چاپ رسیده است.)

عنوان: مطالعات قرآنی معاصر در غرب (رویکردی انتقادی به جریان‌های تجدیدنظرطلب و شکاکیت نوین)

تألیف: دکتر سعید شفیی

ویرایش ادبی: فرشاد رضوان

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۳۴۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

پیشگفتار..... خ

فصل اول - مطالعات منابع اسلامی تا پیش از تجدیدنظرطلبی..... ۱

۱-۱ مطالعات سیره نبوی و تاریخ اسلام..... ۲

۲-۱ مطالعات حدیث و سنت..... ۴

۳-۱ مطالعات قرآنی..... ۷

۱-۳-۱ آبراهام گایگر..... ۸

۲-۳-۱ تنودور نولدکه..... ۹

۳-۳-۱ یوزف هورویتس..... ۱۱

۴-۳-۱ پژوهشگران بعدی..... ۱۲

۵-۳-۱ ریچارد پل..... ۱۲

۶-۳-۱ رژی بلاشر..... ۱۴

۷-۳-۱ رودی پارت..... ۱۴

۸-۳-۱ ویلیام موننگمری وات..... ۱۵

۹-۳-۱ جان برتن..... ۱۶

فصل دوم - جریان‌شناسی مطالعات قرآنی از دوره تجدیدنظرطلبی..... ۱۷

۱-۲ تجدیدنظرطلبی..... ۲۰

۱-۱-۲ جان ونزیرو..... ۲۲

۲-۱-۲ پاتریشیا کرونه..... ۲۳

۳-۱-۲ مایکل کوک..... ۲۴

۴-۱-۲ آندرو ریپین..... ۲۵

۵-۱-۲ جرالد هاوتینگ..... ۲۶

۲-۲ سربانی گرابی..... ۲۷

۱-۳-۲ گونتر لولینگ..... ۲۸

۲-۳-۲ کریستوف لوگزنبرگ..... ۲۸

۲۹	۳-۲-۲ گابریل سعید رینولدز.....
۲۹	۳-۲ شکاکیت نوین.....
۳۰	۴-۲ رهیافت میانه.....
۳۱	۱-۴-۲ آنگلیکانویورت و پروژه Corpus Coranicum.....
۳۴	۲-۴-۲ دیگر قرآن پژوهان رهیافت میانه.....
۳۵	فصل سوم- مطالعات تاریخ قرآن.....
۳۵	۱-۳ تحلیل ادبی مبتنی بر «تاریخ نجات».....
۳۷	۱-۱-۳ مطالعات قرآنی.....
۴۱	۲-۱-۳ محیط فرقه‌ای.....
۴۳	۳-۱-۳ نقد مطالعات قرآنی و محیط فرقه‌ای.....
۴۳	۱-۳-۱-۳ تمیم نتایج مطالعات سیره و حدیث به قرآن.....
۴۴	۲-۳-۱-۳ ارتباط دادن مفاهیم اسلامی به منشأ یهودی- مسیحی.....
۴۶	۳-۳-۱-۳ تناقض در روش.....
۴۷	۴-۳-۱-۳ تأثیر پیش فرض‌ها بر تحلیل نادرست منابع اسلامی.....
۴۸	۵-۳-۱-۳ اشارات غیرمستقیم در منابع اسلامی.....
۴۸	۶-۳-۱-۳ دشوارنویسی و استفاده از اصطلاحات پیچیده.....
۵۱	۲-۳ ناسازگاری منابع اسلامی و غیراسلامی.....
۵۱	۱-۲-۳ هاجریسم.....
۵۲	۲-۲-۳ تجارت مکی.....
۵۴	۳-۲-۳ نقد هاجریسم و تجارت مکی.....
۵۴	۱-۳-۲-۳ استناد فراوان به منابع غیراسلامی.....
۵۵	۲-۳-۲-۳ تفسیر نادرست از این منابع.....
۵۶	۳-۳-۲-۳ موضع دوگانه در برخورد با منابع.....
۵۷	۳-۳ بت پرستی و ظهور اسلام.....
۵۹	۴-۳ نقد بت پرستی و ظهور اسلام.....
۶۱	۵-۳ دیدگاه‌های شکاکان نوین.....
۶۴	۶-۳ نقد دیدگاه‌های شکاکان نوین.....
۶۴	۱-۶-۳ کتیبه‌ها، سکه‌ها و مصاحف قرآنی.....
۶۷	۲-۶-۳ تحلیل اسناد- متن.....

۶۹	نیاز به پیش‌فرض تهبانی	۳-۶-۳
۷۳	فصل چهارم - مطالعات زبان قرآن	
۷۴	۱-۴ بازسازی سرودهای مسیحی در قرآن	
۷۵	۲-۴ نقد بازسازی سرودهای مسیحی در قرآن	
۷۶	۳-۴ خوانش آرامی - سریانی قرآن	
۷۸	۴-۴ نقد خوانش آرامی - سریانی قرآن	
۷۸	۱-۴-۴ ترجمه فرض کردن قرآن	
۸۰	۲-۴-۴ تأثیرپذیری یا همسانی؟	
۸۰	۳-۴-۴ واژگان بیگانه یا زبان مختلط؟	
۸۱	۴-۴-۴ تغییر نشانه‌های اعراب و نقطه‌گذاری	
۸۲	۵-۴-۴ نداشتن فرضیه برای تثبیت زبان سریانی - آرامی در حجاز	
۸۷	فصل پنجم - مطالعات تفسیر قرآن	
۸۸	۱-۵ قرآن و سنت تفسیری آن	
۸۹	۱-۱-۵ مبانی تفسیری	
۹۱	۲-۱-۵ منابع تفسیر	
۹۳	۳-۱-۵ روش تفسیر	
۹۶	۲۰۵ نقد قرآن و سنت تفسیری آن	
۹۶	۱-۲-۵ تردید در انسجام متن قرآن	
۹۸	۲-۲-۵ تردید در شخصیت تاریخی پیامبر (ص)	
۹۹	۳-۲-۵ تردید در تاریخ‌گذاری و دلالت مصاحف نویافته	
۱۰۰	۴-۲-۵ تردید در روایات جمع قرآن	
۱۰۱	۳-۵ قرآن و زیرمتن عهدینی آن	
۱۰۲	۱-۳-۵ مبانی تفسیری	
۱۰۳	۲-۳-۵ منابع تفسیر	
۱۰۴	۳-۳-۵ روش تفسیر	
۱۰۴	۱-۳-۳-۵ پسر گمشده نوح	
۱۰۷	۲-۳-۳-۵ ابراهیم: یکتاپرست غیریهودی - غیرمسیحی	
۱۰۹	۳-۳-۳-۵ همامان و صعود به آسمان	

پیشگفتار

مسلمانان معتقدند که در حدود ۵۷۰ میلادی در شهر مکه از سرزمین حجاز، کودکی متولد شد به نام محمد — که از ۶۱۰ به بعد پیام‌هایی از سوی خداوند (وحی) دریافت و اعلام پیامبری کرد. پیام محمد منافع اشراف و طبقه ثروتمند مکه را به خطر انداخت و بنابراین آنها در صدد آزار و اذیت پیامبر و پیروانش برآمدند. پیامبر تا ۶۲۲ در مکه ماند و در این سال همراه یارانش (مهاجران) به شهر یثرب — که مدینه نام گرفت — هجرت کرد و در آنجا گروهی از مردم این شهر (انصار) به یاری او و پیروان مکی قدیم تروی در مبارزه با دشمنان شتافتند. دریافت وحی در مدینه تا وفات پیامبر در ۶۳۲ ادامه یافت. مجموع این پیام‌های وحیانی در زمان پیامبر یا پس از وفات او به دست صحابه در کتابی به نام «قرآن» گردآوری شد. پیامبر (ص) قرآن را به زبان عربی دریافت می‌کرد و آن را به عربی ثبت و ضبط کردند. قرآن در تعامل با مردم عصر خود، یک جامعه اسلامی یا بهتر از آن، «جامعه مدنی» پدید آورد. پس از وفات پیامبر، به ترتیب چهار نفر از صحابه، جانشین او در اداره جامعه شدند و بعد از آن حکومت به بنی امیه و سپس بنی عباس رسید.

این تصویر اجمالی از تاریخ صدر اسلام و محیط پیدایش قرآن تا دهه هفتم سده بیستم میلادی در غرب هم پذیرفته شده بود. از این زمان به بعد آثاری در جهان غرب منتشر شد که این تصویر را دگرگون کرد و مجادلات بسیاری در آنجا و جهان اسلام پدید آورد. این آثار امکان بازسازی تاریخ صدر اسلام را زیر سؤال بردند و جریان‌های گوناگونی در واکنش به آن شکل گرفتند. مهم‌ترین دگرگونی در مطالعات تاریخ قرآن رخ داد، که در نتیجه آن، کسانی که دیدگاه جدید را پذیرفتند یا آن را گسترش دادند، «تجدیدنظرطلب» و سپس «شکاکان نوین»، و مخالفان آنها «خوشبین» لقب گرفته‌اند. اگر کسی دیدگاه شکاکانه را بپذیرد، به این معناست که حضرت محمد (ص) وجود نداشت، فتوحات روم و ایران به دست مسلمانان رخ نداد، و قرآن دستکم یک یا شاید دو سده دیرتر و در جایی غیر از شبه جزیره عربستان، یعنی در عراق یا سوریه یا حتی فلسطین پدید آمد.

این دیدگاه از سوی بسیاری از پژوهشگران غربی و مسلمان رد شده است، اما تحولات زیادی در جهت‌گیری مطالعات غربی پدید آورده و به‌ویژه قرآن‌پژوهان انگلوساکسون در انگلستان و آمریکا را متأثر کرده است. از دیدگاه منتقدان جریان شکاکیت، منابع یهودی و مسیحی تأیید می‌کنند که محمد (ص) وجود داشت و مدعی نبوت بود، و نیز اینکه سربازان یکتاپرست قبیله‌ای (یعنی مسلمانان) مرتکب خشونت‌هایی در مناطق اشغالی شده‌اند و اینکه برخی از متون اسلامی را می‌توان تا سده هفتم میلادی

تاریخ‌گذاری کرد. البته مصنوعات باستان‌شناختی و منابع غیراسلامی، مجمل‌تر از آنند که گزارش منسجمی از وقایع صدر اسلام ارائه کنند، اما در خطوط کلی این وقایع، با تصویر سنتی اسلام موافقت دارند (Robinson, 2010: 222).

بدعت دیگری که در دهه ۱۹۷۰ اتفاق افتاد، تحول در مطالعات زبان‌شناختی قرآن بود که در آن، برخی زبان قرآن را غیرعربی پنداشتند. این اتفاق البته سوابقی در گذشته دارد، اما با این شدت و افراط بیان نشده بود. بالطبع، این تحولات در تفسیر و هرمنوتیک قرآن در غرب نیز مؤثر بود و جریان‌های مختلف، رهیافت‌های متفاوتی را به فهم قرآن در پیش گرفتند. برای نمونه، در تعدادی از تألیفات قرآن‌پژوهان سده بیست‌ویکم، انکار تصویر سنتی مسلمانان درباره تاریخ قرآن و سیره پیامبر، پیش‌فرض نویسندگان برای تفسیر قرآن است و مثلاً این سؤال مطرح می‌شود که چگونه نام محمد (ص) به متن قرآن راه یافت؟

اما چرا این تحولات و تردیدها پدید آمد و چه سیری را طی کرد و چه پیامدهایی داشت؟ این مسئله‌ای است که در این کتاب به آن خواهیم پرداخت. در کتاب حاضر از ریشه‌های شکاکیت در اصالت تاریخی قرآن بحث خواهد شد. یعنی تردیدهایی که از اواسط سده نوزدهم به بعد در وثائق تاریخی دیگر منابع اسلامی پدید آمد. انگام به این مسئله خواهیم رسید که چون متن قرآن در موارد بسیاری مجمل و مبهم به نظر می‌رسد، به تدریج در تاریخ قرآن هم تردید شد، تا جایی که حتی تطبیق نام پیامبر (محمد) بر شخصیت تاریخی پیامبر اکرم زیر سؤال رفت. برای نمونه، یکی از استدلال‌های تردیدکنندگان این است که این نام چهار بار در قرآن آمده است، اما اگر اطلاعات پیشینی ما از گزارش‌های سیره ابن‌اسحاق (بر اساس این فرض که آن را کهن‌ترین منبع سیره نبوی بدانیم) نباشد، آیات مرتبط در قرآن هیچ اطلاعی درباره وجود محمد (ص) و رسالت پیامبرانه او به دست نمی‌دهد. همچنین، ابهام در ضمائر و التفات در خطاب از صیغه مخاطب به غایب و ... موجب سردرگمی پژوهشگران می‌شود، تا جایی که برخی اظهار می‌کنند نمی‌توان از قرآن تحلیلی تاریخی ارائه و آن را سندی تاریخی برای سیره پیامبر (ص) تلقی کرد.

یک نمونه دیگر از ابهامات تاریخی قرآن، موضوع مکه و خانه خداست. در قرآن می‌خوانیم که حضرت ابراهیم و اسماعیل خانه خدا را بنا کردند، اما قرآن مکان ساختن این خانه را معین نکرده است (بقره: ۱۲۵-۱۲۹). همچنین، قرآن دقیقاً مشخص نمی‌کند که حضرت ابراهیم، همسر و فرزندش را در کدام سرزمین سکونت داد (رک، ابراهیم: ۳۵-۳۹). از سوی دیگر، در سفر پیدایش تورات آمده است که ابراهیم (ع) هاجر و اسماعیل را به بیابان بنر شیبع فرستاد و اسماعیل در صحرای فاران زندگی می‌کرد و مادرش همانجا زنی از مصر برایش گرفت (پیدایش، ۲۱: ۸-۲۱). افزون بر این، «بنر شیبع» و «فاران» در

نزدیکی فلسطین هستند و فاصلهٔ چندانی با مکان زندگی حضرت ابراهیم ندارند؛ در حالی که از فلسطین تا مکه صدها کیلومتر فاصله است. می‌ماند آیه «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» (آل عمران: ۹۶) که تشکیک‌کنندگان در اینجا در یکی بودن «بکه» با «مکه» تردید می‌کنند. این‌ها از جملهٔ مجملاتی هستند که تفصیل آنها در گزارش‌های منابع اسلامی آمده است، اما اگر بر این منابع تکیه نشود، شاید پژوهشگر به پاسخ دیگری برای سؤالش دست یابد یا در صدد برآید که پاسخ را در منابع پساعهدینی یا آیوکریف یا سنت‌های رایج یهودی در حوالی ظهور اسلام در متون ربانی و تلمود و مدراس جست‌وجو کند یا اگر به نتیجهٔ مطلوب نرسید، با اظهار تردید و ندانم‌گویی مخاطب خود را سردرگم کند.

از آنجا که پژوهشگران گذشته، اصالت منابع اسلامی را به علت اشکال‌های تاریخی، مطالب نامعقول و اسطوره‌سازی یا گرایش‌های فرقه‌ای به چالش کشیده بودند - حتی اگر چنین هم نبود، بالأخره این منابع پساقرائی هستند- تعداد روزافزونی از اسلام‌پژوهان غربی به این گرایش روی می‌آورند که برای فهم و تفسیر قرآن و اسلام، نه بر منابع اسلامی - سیره، حدیث، تفسیر و حتی شعر عربی پیش از اسلام - بلکه باید بر منابع خارج حوزهٔ اسلام یا منابعی که بی‌طرف هستند و البته اندک (سکه‌ها، پایروس‌ها و مانند آن) تکیه شود. همچنین، پیدایش اسلام و قرآن را نباید به مکه و مدینه یا شبه‌جزیرهٔ عربستان محدود کرد، بلکه باید ظرف زمانی و مکانی وسیع‌تری برای آن در نظر گرفت که وجود ادیان توحیدی نیز در آن اثبات شده باشد. گروهی از پژوهشگران معاصر، نه تنها منابع اسلامی را کامل کنار می‌گذارند، بلکه معتقدند که اسلام نه در میان مردمی غالب مشرک و بت‌پرست، بلکه در یک محیط یکتاپرستانهٔ یهودی-مسیحی شکل گرفت. تازه می‌توان گفت که این رویکرد نیز تا حدی خوشبینانه و در واقع اثبات‌گراست، برخی تجدیدنظرطلبان و شکاکان همواره نوعی «بدبینی معرفتی»^۱ و دلسردی القا می‌کنند؛ گویی هیچ راهی برای پی بردن به واقعیت تاریخی اسلام وجود ندارد.

همهٔ این مسائل بر رهیافت‌های مرتبط با فهم و تفسیر قرآن تأثیر گذاشته‌اند. بسیاری از قرآن‌پژوهان معاصر غربی، افزون بر اینکه برای تفسیر به منابع اسلامی مراجعه یا اعتماد نمی‌کنند، متن قرآن را متکی بر یک متن دیگر یا پیشاقرآن فرض می‌کنند و بنابراین ویژگی جدلی و یوایی قرآن را در تفسیر آن لحاظ نمی‌کنند. برخی متن قرآن را مضامین و کلیشه‌هایی می‌دانند که به دست فرد یا افرادی کنار هم چیده شده است و آن را متن منسجمی نمی‌بینند. این تلقی‌ها سبب تفسیر متفاوتی از قرآن می‌شود. بسیاری به این سو رفته‌اند که قرآن در یک محیط مسیحی شکل گرفته است و جدال‌های فرقه‌ای مسیحی یا یهودی-مسیحی را بازتاب می‌دهد و بنابراین، تفسیر آن نیز باید با توجه به آثار

عهدینی و به‌ویژه پساعهدینی انجام پذیرد. با وجود این رویکردهای شکاکانه، مخالفان سنتی و معاصر غربی نیز بیکار ننشسته‌اند. جدال این گروه‌های رقیب، گفت‌وگوهای قرآنی خواندنی و جذابی پدید آورده است که شگفتی‌ها و زیبایی‌های ادبی قرآن را بیش از پیش نمایان می‌کند. به تعبیر رینولدز، اکنون «عصر طلایی قرآن پژوهی» است.

این کتاب در پنج فصل به معرفی تحولات قرآن پژوهی غرب در دوران معاصر می‌پردازد. در فصل اول از مطالعات سیره نبوی و تاریخ اسلام، مطالعات حدیث و سنت، و مطالعات قرآنی از سال‌های میانی سده نوزدهم تا اواخر سده بیستم بحث می‌شود تا روشن شود که روند تحقیقات چگونه پیش رفت تا در دهه ۱۹۷۰ به تجدیدنظرطلبی انجامید. در این فصل، قرآن پژوهان مهم تا پیش از دوره تجدیدنظرطلبی، یعنی محققانی مانند آبراهام گایگر، تئودور نولدکه، یوزف هوروویتس، ریچارد بل، رژی بلاشر، رودی پارت، ویلیام مونتگمری وات و جان برتن به اختصار معرفی شده‌اند؛ فصل دوم با جریان‌شناسی مطالعات قرآنی از دهه جنجالی ۱۹۷۰ تا دوران حاضر ارتباط دارد. در این فصل، ۹ قرآن پژوه غربی اثرگذار این زمان، یعنی جان ونزبرو، پاتریشیا کرونه، مایکل کوک، آندرو ریپین، جرالد هاوتینگ، گونتر لولینگ، کریستوف لوگزنبرگ، گابریل سعید رینولدز و انگلیکا نیورت، و نیز جریان شکاکیت نوین، رهیافت میانه و پروژه Corpus Coranicum معرفی می‌شوند؛ در سه فصل بعدی درباره سه نوع مطالعه تاریخ، زبان و تفسیر قرآن با توجه به آرای این پژوهشگران بحث خواهد شد.

در مطالعات تاریخ قرآن در فصل سوم، چگونگی شکاکیت در اصالت تاریخی قرآن مطرح می‌شود و از کتاب‌های «مطالعات قرآنی» و «محیط فرقه‌ای» تألیف ونزبرو، «هاجریم» از کرونه/کوک، «تجارت مکی» نوشته کرونه، و «بت پرستی و ظهور اسلام» از هاوتینگ و نقدهای وارد شده بر دیدگاه‌های مندرج در این کتاب‌ها سخن می‌رود. همچنین، در این فصل دیدگاه‌های شکاکان نوین و انتقادهای وارد بر آنان مطرح می‌شود؛ در فصل چهارم که درباره مطالعات زبان قرآن است، از دو کتاب «بازسازی سرودهای مسیحی در قرآن» تألیف لولینگ و «خوانش آرامی: سریانی قرآن» از لوگزنبرگ، و نقدهای وارد بر آنها بحث شده است؛ فصل پنجم به مطالعات تفسیر قرآن اختصاص دارد که در آن آرای ریپین در مجموعه مقالات «قرآن و سنت: تفسیری آن»، رینولدز در کتاب «قرآن و زیرمتن عهدینی آن» و انتقادهای وارد بر آنها، و سپس مطالب کتاب «متن مقدس، شعر و ساخت یک جامعه» از نیورت مطرح می‌شوند؛ در پایان، پس از اشاره به تأثیرات و نتایج تحولات سال‌های گذشته بر مطالعات قرآنی امروز، ارزیابی کوتاهی درباره انتقادهای مسلمانان بر تألیفات غرب ارائه خواهد شد.

همه می‌دانیم که فقط در چند سال گذشته از سده بیست‌ویکم صدها اثر جدید به مطالعات قرآنی در غرب افزوده شده و بدیهی است که نمی‌توان این‌همه تألیف را خواند و گزارش و تحلیل کرد. پس در

این کتاب از تألیفات، جریان‌ها و قرآن‌پژوهان اثرگذار در دوران معاصر غرب و موضوعات اصلی پژوهش‌ها سخن به میان آمده است. هدف نویسنده این است که نظریات مختلف را به روشنی تبیین و تحلیل کند، به گونه‌ای که دیدگاه‌های مختلف پژوهشگران درباره قرآن از یکدیگر متمایز شود و علل پدید آمدن این نظریات آشکار شود. اگر این هدف برآورده شده باشد، مؤلف در تلاش خود برای برداشتن گام کوچکی در پیشبرد مطالعات قرآنی معاصر موفق بوده است.